

„UITBUITING-DOOR-HANDEL”

als verklaringfaktor voor de vertraagde industrialisering
van de linnennijverheid in Vlaanderen

door

Willy HAAGEN

Inleiding

Door de meeste historici die zich met het transformatieproces van proto-industrialisering naar industrialisering hebben ingelaten, werd het belang van de huisnijverheid in de ontwikkeling van het industrieel kapitalistisch systeem bevestigd. Dat deze huisnijverheid altijd een positieve rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van het industrieel kapitalisme wordt maar al te vaak door talrijke historici uit het Engelse voorbeeld veralgemeend afgeleid¹. In hoeverre deze stelling ook opgaat voor de ontwikkeling van de vlaamse linnennijverheid werd echter nog nauwelijks bestudeerd. De talrijke studies die omtrent deze nijverheidstak verschenen, behandelen vrijwel uitsluitend de „proto-industriële periode”². In dit artikel trachten we dan ook een analyse te geven van het specifieke handelssysteem in de proto-industriële linnennijverheid en bespreken we de gevolgen hiervan voor het mechaniseringsproces in Vlaanderen.

Vanaf het tweede kwart van de 19e eeuw diende de proto-industriële linnennijverheid af te rekenen met de groeiende concurrentie van de

(1) H. KISCH, „Die Textilgewerbe in Schlesien und in Rheinland: eine vergleichende Studie zur Industrialisierung”, in: P. KRIEDTE, H. MEDICK, J. SCHLUMBOHM, „Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus”, Göttingen 1977, p. 350-386, hier p. 364.

(2) J. BASTIN, „De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de 17de eeuw”, in: *H.M.G.O.G.*, Nieuwe Reeks, nr. XXI, 1967, p. 132-164. H. COPPEJANS-DESMEDT, „De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de 18de eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven”, in: *H.M.G.O.G.*, Nieuwe Reeks, nr. XXII, 1968, p. 179-202. E. DUBOIS, „L'industrie du tissage du lin dans les Flandres”, Brussel 1900. F.F. MENDELS, „Landwirtschaft und bäuerliches Gewerbe in Flandern im 18. Jahrhundert”, in P. KRIEDTE, H. MEDICK, J. SCHLUMBOHM, o.c., p. 325-349. E. SABBE, „De Belgische vlasnijverheid. Deel I: De Zuid-Nederlandse vlasnijverheid tot het Verdrag van Utrecht (1713)”, Kortrijk 1975. „De Belgische vlasnijverheid. Deel II: Van het Verdrag van Utrecht (1713) tot het midden van de 19de eeuw”, Kortrijk 1975. C. VANDENBROEKE, „Sociale en conjuncturele facetten van de linnennijverheid in Vlaanderen (late 14de - midden 19de eeuw)”, in: *H.M.G.O.G.*, Nieuwe Reeks, nr. XXXIII, 1979, p. 117-174. L. VARLEZ, „Les salaires dans l'industrie Gantoise, Deel II, Industrie de la filature de lin”, Brussel 1904. J. VERMAUT, „Vijf variaties op het thema van de Belgische vlasnijverheid” in: *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*, 1976, p. 183-277. G. WILLEMSEN, „Contribution à l'histoire de l'industrie linière en Flandre au XVIIIème siècle”, in: *H.M.G.O.G.*, 1906-1907, p. 221-340.

gemechaniseerde katoen- en wolindustrie³. In deze laatste industrie-sektoren bemerken we een geleidelijke overgang van het „putting-out-systeem” via het manufaktuursysteem naar de fabrieksindustrialisering⁴. In tegenstelling hiermee kan worden opgemerkt dat in de Vlaamse proto-industriële linnennijverheid de producent zijn formele onafhankelijkheid behield en georganiseerd was in het „uitbuiting-door-handelsysteem”⁵. Juist deze tegenstelling maakt het verantwoord een analyse te maken van de specifieke aspecten van dit produktiesysteem en een onderzoek in te stellen naar de negatieve gevolgen voor de industrialisering. De these van de Japanse historicus Kohachiro Takahashi, dat het bestaan van een huisnijverheid niet zondermeer de industrialisering bevordert, lijkt bevestigd te worden door de ontwikkeling van de Vlaamse linnennijverheid gedurende de negentiende eeuw⁶. De „external economies”, die de ontwikkeling van de linnennijverheid gedurende meer dan 400 jaar hadden meegebracht zoals traditionele nijverheidsvaardigheid, het beschikken over een grondstoffenarsenaal, het bestaan van nevenbedrijven, een internationale afzetmarkt, enz. bleken onvoldoende of werden niet aangewend ten behoeve van de fabrieksindustrialisering⁷.

Na het onderzoek naar de genetische wortels van het „uitbuiting-door-handelsysteem”, waarbij vooral de externe controlemechanismen eigen aan zulk een systeem worden belicht, gaan we na in hoeverre deze structuur een belemmerende invloed heeft gehad op de industrialisering van de linnennijverheid in de 19de eeuw.

Genese van de proto-industriële linnennijverheid in Vlaanderen

Reeds geruime tijd voor de doorbraak van de industrialisering was een groot deel van de Vlaamse bevolking actief in de linnennijverheid. De eerste landelijke productiecentra ontstonden in de late middeleeuwen⁸. Vóór de werkelijke doorbraak van de proto-industriële linnennijverheid,

(3) J. DHONDT, „L'industrie cotonnière gantoise à l'époque française”, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, II, 1955, p. 233-279. J. DE VISSER, „De Gentse Katoenindustrie voor de Industriële Revolutie”, in: *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek*, deel 44, 's Gravenhage, 1982, p. 44-50. P. LEBRUN, „L'industrie de la laine à Verviers, pendant le XVIIIe et le début du XIXe siècle”, Luik 1948. S. POLLARD, „Peaceful conquest. The Industrialization of Europe 1760-1970”, Oxford, 1981, p. 90-91.

(4) Omtrent het „putting-out-systeem” in de West-Europeses textielindustrie: F. FURGER, „Zum Verlagsystem als Organisationsform des Frühkapitalismus im Textielgewerbe”, Stuttgart 1928.

(5) Voor een omschrijving van het „uitbuiting-door-handelsysteem” zie o.a., M. DOBB, „Studies in the development of Capitalism”, Londen 1947, p. 209.

(6) K.H. TAKAHASHI, „A contribution to the discussion” in: R. HILTON, „The transition from feudalism to capitalism”, London, 1976, p. 87-97.

(7) Een gelijkaardig fenomeen werd opgemerkt door: E. SCHREMMER, „The Textile Industry in South Germany 1750 to 1850: Some causes for the Technological Backwardness during the Industrial Revolution: Investment Approach and Structure Approach” in: *Textile History*, 1976. K.H. WOLFF, „Guildmaster into Millhand. The Industrialization of Linen and Cotton in Germany to 1850”, in: *Textile History*, 1979, p. 7-74.

(8) E. SABBE, o.c., Deel I, p. 47, 50, 51, 76, 144.

die in de eerste helft van de 15de eeuw dient gesitueerd te worden, produceerde de landelijke linnennijverheid enkel voor de stedelijke afzetmarkt. In de meeste steden dekte de stedelijke linnennijverheid niet de werkelijke behoeften. Te Gent ten andere was het linnenweversambacht eerder onbelangrijk⁹. Er bestond tot in het midden der 14de eeuw wel een enge relatie tussen de landelijke en de stedelijke produktie-activiteit, nl. landelijke producenten die voor een stadsambachtmeester weefden. Door de keure van 10 oktober 1349 werd de relatie verbroken. Het was de landelijke wevers voortaan verboden om in de stad opdrachten te komen halen en deze uit te voeren¹⁰. De levering van produkten op de stedelijke markt bleef echter wel toegestaan. Aldus konden de stedelijke linnenhandelaars dank zij de ongeremde ontwikkeling van de landelijke linnenproduktie reageren op de uitbreiding van de internationale vraag¹¹. Daarenboven liet de combinatie van kleine landbouwbedrijfjes en zeer intensieve vlasteelt, de pachters toe om de schaal van de bedrijven te verkleinen en aldus hun inkomsten te verhogen¹².

Belangrijk is dat vanaf dit moment de linnenproduktie een vrij beroep werd, althans een activiteit die op het platteland van Binnen-Vlaanderen kon worden uitgeoefend zonder de beperkende voorwaarden qua kwaliteit, kwantiteit en afmetingen opgelegd door de stedelijke gilden¹³. De afschaffing van het monopolierecht van de stedelijke linnenproducenten had dus vérstreckende gevolgen voor de organisatorische ontwikkeling van het produktiesysteem. Dit zou fundamenteel verschillen gaan vertonen ten opzichte van de katoen- en wolnijverheid.

Organisatiestructuur in de Vlaamse linnennijverheid

Voor we de organisatie van de linnennijverheid schetsen, dienen we eerst een kort overzicht van de kwantitatieve ontwikkeling van de Vlaamse linnennijverheid te geven. Kwantificering van de proto-industriële produktie is een vrij problematische aangelegenheid, vooral omdat er weinig doorlopende statistische reeksen bekend zijn. Voor Gent, de belangrijkste linnenmarkt in Vlaanderen, zijn er evenwel vrij degelijke gegevens be-

(9) J. HUYTTENS, „Recherches sur les corporations Gantoises notamment sur celles des tisserands et des foulons”, Gent 1861. G. ESPINAS, H. PIRENNE, „Recueil des documents à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre”, Deel II, p. 606, 610, 621-22.

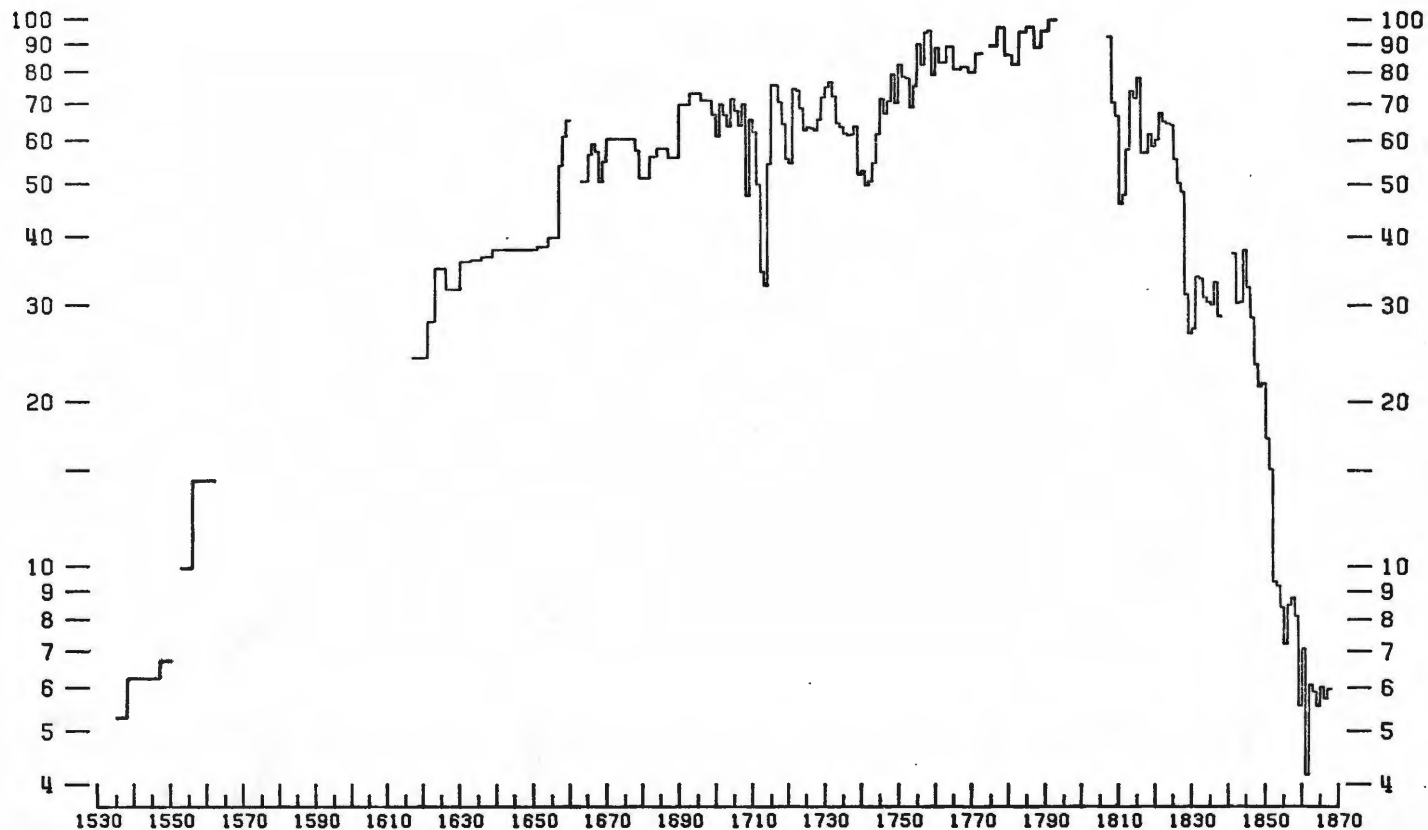
(10) E. SABBE, o.c., Deel I, p. 136.

(11) W.S. UNGER, „De tol Iersekeroord, 1321-1572”, 's Gravenhage 1939, p. 139, 210, 348, 350, 368. K. BAHR, „Handel und Verkehr der deutschen Hanse in Flandern während des 14. Jahrhundert”, (Inauguraldizertation der philosophischen Fakultät der Universität Göttingen), 1911, p. 121. E. POWER & M. POSTAN, „Studies in English trade in the fifteenth century”, in: „Studies in economic and social history”, Londen, 1933, p. 175.

(12) C. LIS & H. SOLY, „Armoede en kapitalisme in pre-industriële Europa”, Antwerpen, Amsterdam 1980, p. 171 e.v. E. DE LAVELEYE, „Essai sur l'économie rurale de la Belgique”, Parijs, 1875, p. 25.

(13) Voor de mogelijke implicaties van de onttrekking van het produktieproces aan de controle van gilden (Duitsland) zie o.a. K.H. WOLFF o.c., p. 12-13.

*Evolutie van het aantal gemeten of verhandelde stukken op de
Gentse linnenmarkt (1535-1867)*

schikbaar. Ondanks het feit dat er geen rekening kan worden gehouden met de evolutie qua kwaliteit of lengte van de linnenstukken, zijn deze cijfers geschikt voor een meer globale weergave van de produktie in Vlaanderen¹⁴. Gedurende de periode 1535-1561 evolueerde het te verhandelen volume op de Gentse linnenmarkt van 5.280 tot 14.400 stuks per jaar¹⁵. Voor het eerste kwartaal van de 17de eeuw zijn er geen gegevens beschikbaar, maar tijdens de zogenaamde „ongelukseeuw" evolueerde de omzet van 24.000 stuks in 1629-30 tot minstens 60.000 stuks in 1660-61. Het hoogtepunt van de 17de eeuw werd bereikt in 1695, toen volgens de gegevens van het meetrecht toekomend aan het St. Janshuis, 73.360 stukken linnen op de Gentse linnenmarkt werden aangevoerd¹⁶. In een rekwest door de Gentse linnenkooplui aan de stadsmagistraat gericht, schatte men de jaarlijkse omzet echter om en bij de 100.000 stuks¹⁷. Om een beeld te krijgen van de kwantitatieve ontwikkeling van de 18de eeuw doen we beroep op twee statistieken. Gedurende de eerste periode (1 mei 1735 - 30 april 1750) werden 919.603 stuks linnen op de Gentse markt aangevoerd. Dit vertegenwoordigde een gemiddelde van 61.307,5 stuks per jaar. Gedurende de tweede periode (1 mei 1750 - 30 april 1765) zijn er 1.209.413 stuks binnengebracht, hetzij een gemiddelde van 80.627,5 stuks per jaar¹⁸. Gedurende de periode 1765-1780 werden gemiddeld 84.504 stuks aangeboden op de Gentse linnenmarkt. In 1807 werden nog 93.157 stuks gemeten, hiermee is echter het hoogtepunt van de 19de eeuw bereikt. Na een korte inzinking valt er een reprise waar te nemen tot omstreeks 1825¹⁹.

Volgens de Gentse gegevens zou de aanvoer vanuit de proto-industriële regio's vooral na 1825 aan belang verliezen. Hierbij dient men echter rekening te houden met het feit dat er een groeiende verkoop — geschat op 10% voor de Hollandse periode — buiten de markt geschiedde en dat de Tielse markt, die werd heropgericht, een deel van de produktie naar zich toe trok. De aftakeling na 1840 geeft volgens F.X. Van Houtte een goed beeld van de omschakeling in de Vlaamse linnennijverheid²⁰. Hierbij zou in de periode 1840-1860 het thuisspinnen volledig teloorgaan ten voordele van de mechanisering van de vlasspinnerijen. De evolutie van de traditionele linnenmarkten in Vlaanderen kan dan ook als een goede meter voor de ondergang van het traditioneel georganiseerd produktiesysteem beschouwd worden.

(14) C. VANDENBROEKE, o.c., p. 163-164.

(15) S.A.G., Sint-Jan-ten-Dullen, nrs. 21-57, Rekeningen, Charters, 1505-1676.

(16) S.A.G., Archief van St.-Jakobskerk te Gent, nr. 423-486. Rekeningen betreffende de kerkfabriek 1645-1647 tot 1797-1798. Nr. 501. Kontrakten betreffende het deel van het kerkgeld, bestemd voor de behoeftigen van het tijk- en linnenweversambacht (1669-1787).

(17) S.A.G. Reeks 154 bis, nr. 7, 30 augustus 1707.

(18) V. FRIS, „Histoire de Gand", Brussel 1913, p. 268.

(19) Terwijl in 1811, 47.779 stukken werden gemeten, steeg dit in 1812 tot 57.857. In 1825 bedroeg het aantal gemeten stukken nog 55.650. Daarna begon de definitieve aftakeling van de Gentse linnenmarkt.

(20) F.X. VAN HOUTTE, „L'évolution de l'industrie textile en Belgique et dans le monde de 1800 à 1913", Leuven 1943, p. 142.

Deze produktie werd gerealiseerd door een groeiend aantal landelijke linnenwevers. Zo steeg het aantal weefgetouwen in de landelijke kasselrij van de Oudburg, een landelijke regio rond Gent, tussen 1730 en 1792 van 4.975 tot 8.868²¹. De intensifikatie van de landelijke linnennijverheid werd o.a. bevestigd door detailstudies van de „staten van goed” te Lede en Ertvelde²². Deze tonen aan dat omstreeks 1790, 90 à 91 % van de gezinnen in het bezit waren van een eigen spinnewiel of weefgetouw. Van de 600.000 inwoners van Oost-Vlaanderen in 1800 sponnen 100.000 volwassenen en een onbekend aantal kinderen, terwijl 22.000 volwassenen deeltijds actief waren als linnenwever²³.

Het aantal Gentse linnenhandelaars steeg echter niet zo beduidend. Omstreeks 1641 waren er in Gent tenminste 33 linnenkooplui, in 1689 tenminste 53²⁴. In 1792 waren er 69 linnenhandelaars die hoofdzakelijk de op het platteland geproduceerde waren opkochten. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat het vooral in de 18de eeuw is dat de tussenhandelaars actief werden²⁵. Hierbij dienen we nog op te merken dat in de bronnen de Gentse linnenhandelaars meermaals „fabrikanten” worden genoemd. Deze benaming komt echter niet overeen met de huidige betekenis van deze term. Enkel in de stedelijke luxe-linnenweverij (tijk, damast, blauw-gestreept...) kwam de koopman-ondernemer voor²⁶.

Omtrent de overheersende organisatiestructuur in de Vlaamse linnennijverheid bestaat wel enige controverse tussen historici. Sommige bekende historici als H. Pirenne (die zich baseerde op het werk van G. Willemssen), B. Verhaegen, C. Lis, H. Soly en A.K.L. Thys stellen dat, juist als in Engeland, het putting-out-systeem de overheersende organisatievorm in de Vlaamse linnennijverheid was²⁷. Talrijke indicaties doen echter afbreuk aan deze visie en noopten ons eerder de hypothese van „uitbuiting-door-handel” te onderzoeken. Het begrip „putting-out-systeem” is, alhoewel veelvuldig gebruikt in de historische literatuur, een vrij vaag omschreven term. In dit kader lijkt vooral de functie van de handelaar goed te moeten worden omschreven. Als men deze louter zou omschrijven als tusepersoon tussen producent en konsument, blijkt er geen onderscheid tussen beide produktiesystemen mogelijk. We gaan er hier dus van uit dat in het „putting-out-systeem” de handelaar de grondstoffen en/of produktiewerktuigen ter beschikking stelt en bepaalt hoe, wat en hoeveel

(21) D. BERTEN, „Coutumes des pays et comté de Flandre, quartier de Gand; Coutumes du Vieuxbourg de Gand”, Brussel 1904, p. 94.

(22) A. DE VOS, „Geschiedenis van Ertvelde”, Ertvelde, 1971, p. 456. J. DE BROUWER, „Geschiedenis van Lede”, Lede, 1963, p. 235.

(23) L. VARLEZ, o.c., p. XXIX.

(24) J. BASTIN, o.c., p. 139-140.

(25) E. SABBE, „Histoire de l'industrie linière en Belgique”, Brussel 1945, p. 39-41.

(26) E. DUBOIS, o.c., p. 65-67.

(27) B. VERHAEGEN, o.c., p. 227-231. G. WILLEMSEN, o.c., p. 229 e.v. C. LIS & H. SOLY, o.c., p. 175. A.K.L. THYS: „De Zuid-Nederlandse stedelijke nijverheid en de pre-moderne industrialisering op het platteland”, in: Economisch- en sociaal-historisch Jaarboek, Deel 44, 's Gravenhage, 1982, p. 121 en 124.

van een bepaald produkt dient geproduceerd te worden. Het „uitbuiting-door-handelsysteem" daarentegen impliceert de formele zelfstandigheid van de landelijke thuisarbeider²⁸. Deze werd echter wel gedetermineerd door de sociaal-ekonomische situatie waarin hij leefde²⁹. Aanwijzingen voor het bestaan van dit systeem vinden we indirekt in de pogingen van de linnenhandelaars om door de institutionalisering van een „extern syteem" het produktieproces te controleren. In de Vlaamse linnennijverheid gebeurde dit o.a. door grondstofuitvoer beperkende maatregelen, markt- en produktie-reglementen en de regulatie van de tussenhandel. Vooral de officiële controle uitgeoefend op de linnenmarkt was opmerkelijk en verdient onze speciale aandacht. De onderhandelingsmacht van een beperkte groep linnenhandelaars ten opzichte van de talrijke — in een geatomiseerde maar onafhankelijke positie verkerende — producenten, vormde een uitstekende basis voor een monopsonistische exploitatie³⁰.

Het lijkt ons, in dit kader, van louter oratorische aard om tot in het kleinste detail de controlemaatregelen — waarop trouwens talrijke inbreuken voorkwamen — te beschrijven. Belangrijker is het een coherent beeld te geven van wat deze controlepolitiek beoogde en hiermee indirekt aan te tonen dat de landelijke linnenwevers in een onafhankelijke positie verkeerden. Verder in het betoog zullen we dit dan ook op een direkte manier, d.w.z. vanuit de situatie van de landelijke linnenwever zélf, trachten aan te tonen.

1. *Grondstofuitvoer beperkende maatregelen*

De conjunktuur in een proto-industriële economie werd voor een groot deel bepaald door natuurlijke gegevens; in het bijzonder werkten de weersomstandigheden direkt in op de wisseling van normale, goede en slechte oogsten. Toch werd de aard en de grootte van de invloed van zulke natuurlijke factoren tevens maatschappelijk bepaald. De wisseling van de oogstresultaten had voor de voedselvoorziening van de proto-industriële bevolking een groot belang, vooral omdat het merendeel van hen op een klein stukje grond voor de eigen voedselvoorziening instond. Dat de toestand van de proto-industriële linnenarbeiders door deze prijzevolutie wezenlijk beïnvloed werd, kan in Vlaanderen aan de hand van de aardappelkrisis van het midden van de 19de eeuw maar al te nadrukkelijk worden vastgesteld³¹. De grondstofprijzen waren eveneens afhankelijk van de oogstevolutie en bepaalden mee de industriële conjunktuur. Daar de grondstofkosten in vergelijking met de loonkosten een belangrijk aandeel van de

(28) D.S. LANDES, „The Unbound Prometheus. Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present", Cambridge 1969, p. 58-59.

(29) E. SABBE, „Histoire de l'industrie..." o.c., p. 39.

(30) Bij monopsonie wordt het normale handelsverkeer belemmerd doordat de vraag in handen is van één of enkele personen of bedrijven. M.A.G. VAN MEERHAEGE, „Economie, een kritisch handboek", Leiden 1970, p. 223.

(31) J. MOKYR: „Industrialization in the Low Countries, 1795-1850", New Haven-Londen 1976, p. 248-252.

produktiekosten uitmaakten, hadden ze een doorslaggevende invloed op het industriële conjunctuurverloop³². Daarom trachtten de linnenhandelaars de vlasexport te beperken om zodoende de proto-industriële producenten in staat te stellen zich van vlas of garen te voorzien, zonder zelf te moeten optreden als bevoorraders van grondstoffen.

De ontwikkeling van de Vlaamse proto-industriële linnennijverheid werkte reeds in de 16de eeuw een latente vlaskrisis. Hierdoor werden herhaaldelijk uitvoerverboden uitgevaardigd. De belangrijkste daten van 5 april 1589, 14 september 1591, 15 juni 1600, 21 januari 1610 en 4 juni 1646. Een andere reeks decreten van 25 augustus 1663, 29 maart 1664, 23 december 1665 en 12 november 1667 verboden meer in het bijzonder de export van ongekamd vlas³³. Dit vastekort werd, mede als gevolg van de enorme ontwikkeling van de produktie, in de 18de eeuw nog nijpender. Het is een feit dat Vlaanderen beschikte over een belangrijk vlasareaal in het Land van Waas en het hinterland van Dendermonde, met de markten van St. Niklaas, Lokeren en Dendermonde als begrenzing. Dit gebied, samen met de polderstreek rond Veurne, produceerde hoofdzakelijk vlas zonder er zelf veel van te verwerken³⁴. Niettegenstaande dit, en ondanks het feit dat vele proto-industriële producenten hun eigen vlas kweekten, dekte de Vlaamse landbouw ternauwernood haar behoefte aan grondstoffen. Op aandringen van de Gentse linnenhandelaars werd op 25 november 1719 bij dekreet een exportverbod op alle ruwe grondstoffen uitgevaardigd. Enkel geheveld vlas mocht nog worden uitgevoerd mits een zware exportbelasting³⁵. Ondanks heftige reacties van de schepenen van het Land van Waas, de Raad van State en de vlasproducenten werd dit prohibitief regime bevestigd door het plakkaat van 18 oktober 1724. Dit werd herhaald op 1 december 1735 en op 3 juli 1750³⁶. Op advies van de Gentse Handelskamer werd het uitgebreid tot vlasafval — een grondstof voor de groffinnenweverij — waarvan de uitvoer dan ook verboden werd.

Na een korte vrijhandelsperiode, ingezet door de ordonnantie van 12 april 1757 werd de export weer verboden op 8 februari 1766. Deze beschikking bleef, mits kleine aanpassingen, gelden tot 1784. Tijdens de Franse periode legde de Konventie op 1 maart en 9 oktober 1793 het uitvoerverbod weer op³⁷. Dit standpunt werd bijgetreden door de Gentse Handelskamer. Ondanks heftig verzet van de linnenhandelaars werden tijdens de Hollandse periode zeer gematigde toltarieven vastgelegd³⁸. Samenvattend kan men stellen dat de vrije legale vlasexport slechts gedurende een zeer beperkte periode heeft bestaan.

(32) Voor een berekening van de respektievelijke kostprijskomponenten in hun evolutie zie C. VANDENBROEKE, o.c., p. 155-157.

(33) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 173-174.

(34) P. LENDERS, s.j., „De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het midden der achttiende eeuw”, Brussel, 1956, passim.

(35) „Placaetbouc van Vlaenderen”, deel VI, p. 877.

(36) „Placaetbouc van Vlaenderen”, deel VI, p. 878, 880.

(37) E. DUBOIS, „Le dernier état de la réglementation du marché de toile à Gand”, Gent s.d., p. 9.

(38) E. SABBE, o.c., Deel II, p. 270-271.

2. Markt- en kwaliteitsreglementeringen

Dit geheel van reglementeringen vormde voor de handelskapitalist een uitstekend „extern controlemiddel” over het proto-industrieel productieproces. Dit was nodig omdat de Gentse linnenhandelaars zich slechts met het begin- en eindproces van de linnenproductie inlieten; nl. enerzijds door de grondstoffenexport te laten beperken en anderzijds door de verplichte kwaliteits- en marktreglementering te laten instellen. D. Levine omschreef deze handelswijze als volgt: „Similarly the fact that the merchant capitalist did not supervise the carding, spinning or weaving is not so important as the other fact that he exerted power over the myriad of rural workers by controlling their access to the markets in which their goods were sold. Because the merchant capitalist controlled the market place, he was able to force the wages down”³⁹.

De Gentse linnenhandelaars hebben dan ook op talrijke momenten, zonder de eigenlijke autonomie van de landelijke linnenproducenten aan te tasten, getracht zich te voorzien van produkten van goede en uniforme kwaliteit.

Ondanks pogingen in 1430 ontbrak het de 16de-eeuwse Gentse linnenhandel aan een uniform nijverheidsstatuut. Op 19 november 1568 werd een keure afgekondigd tegen de „menichvuldige frauden die ghebeuren deur de diversiteyt vander breede lijnelakenen”⁴⁰. Op 2 mei 1619 werden de Gentse linnenhandelaars beschermd door de algemene nijverheidsreglementering, die bedoeld was om een degelijke kwaliteitscontrole door de stedelijke linnenhandelaars toe te laten. Bij inbreuken op deze reglementering vanwege de proto-industriële producent werd deze bestraft met zware geldboeten⁴¹. In 1672 werden op aandringen van de Gentse linnenhandelaars 4 kwaliteitscontroleurs aangesteld. De kwaliteitswaardering was echter niet verplicht en de stadsmagistraat kon slechts beslag leggen op een stuk dat voor meer dan $\frac{1}{3}$ van slechte kwaliteit was. Was minder dan $\frac{1}{3}$ van slechte kwaliteit, dan moest de verkoper, indien mogelijk, de koper schadeloos stellen. Dit was echter niet gemakkelijk. Niettegenstaande de landelijke producent betaald werd nadat zijn naam „te boecke is ghestelt om als men (linnenhandelaar) eenige fraude ofte cortheid van mate zoude bevinden, als hetselve stuck van den bleeck compt, de schade van den selve vercooper, te verhelpen”, bleek de feitelijke controle moeilijk. Want, de bedriegende landelijke linnenwever kon zeggen „ick heet Jan van Boven woonende te Sleine en hij sal ter contraire Pieter van Beneden heeten, ende hij sal woonen te Eecke”⁴².

Op verzoek van de Gentse handelskamer werd het statuut van 1619 hernieuwd door een verordening van 4 september 1753. Een aanvullend dekreet van 28 juni 1726 gelastte de kasselrijen ieder jaar in de maand

(39) D. LEVINE, „Family formations in an age of nascent capitalism”, New-York 1977, p. 13.

(40) S.A.G. DD, 93/28, voorgelaten f° 337, 19 november 1568. Dit voorstel werd bekrachtigd op 15 januari 1580, 9 november 1582 en 24 april 1592.

(41) E. DUBOIS, „Le dernier état...”, o.c., p. 7.

(42) J. BASTIN, o.c., p. 147-148.

juni het af te kondigen ; daarenboven moest jaarlijks een verslag worden gemaakt en 2 à 3 maal per jaar toezicht uitgeoefend worden op de platelandwevers ⁴³. Een Gents verslag (1786) toont overduidelijk aan dat het gebruik van slechte kammen, het voorkomen van „aeyscheuten” in het linnen, het aanwenden van bijtende wittebollen en puimsteen nog steeds voorkwamen. Er werd dan ook een verstrenging van de reglementering geëist door de Gentse handelskamer. Op 16 maart 1803 gebood een prefektoraal besluit dan ook dat de kamslager zich binnen de 15 dagen diende in te schrijven bij de lokale magistratuur. Bovendien moest hij hier een staal van zijn merk deponeren en het was op boete van 40 fr. verboden dit merk zonder toestemming van de burgemeester te wijzigen. Markt-officieren bezaten het recht ondeugdelijke waar af te wijzen of de prijs te laten verminderen als geen al te grove kwaliteitsfouten in het linnen voorkwamen. Bij ernstige inbreuken kon het linnen in beslag worden genomen, de overtreders beboet en het betreffende stuk linnen ten toon gesteld ⁴⁴. Daarenboven werden zelf prijskampen uitgeschreven voor de platelandwevers met het meeste plichtsbef ⁴⁵.

Dit besluit werd nog eens herschreven in een ordonnantie door het Gentse stadsbestuur uitgevaardigd. Deze werd op 6 juni 1806 door de prefekt van het Scheldedepartement goedgekeurd. Met deze marktreglementering — bestaande uit 43 artikelen en 2 appendices — werd een betere zegeling, meting en toezicht op de kwaliteit beoogd. In de Hollandse periode werd het nog gevolgd door een dekreet van 8 juli 1820, maar dit werd een anachronisme ⁴⁶. Dit bleek maar al te duidelijk uit de reacties van de linnenhandelaars omstreeks 1840. Herhaaldelijk drongen ze aan op een herstel van de oude kwaliteits- en marktreglementering. Sinds deze in verval raakte namen de klachten betreffende de slechte kwaliteit van het linnen toe. Een tijdgenoot stelde : „Et pourtant, puisqu'il est bien démontré que sous l'empire de ces réglemens notre fabrication prospérait, que depuis qu'ils sont tombés en désuétude, elle tend à déchoir, nous n'hésitons à conseiller leur rétablissement” ⁴⁷. De traditionalisten, die het proto-industrieel produktiesysteem gedomineerd door „uitbuiting-door-handel” hardnekkig verdedigden tegen de opkomende industrialisering, zagen hierin een middel om de proto-industriële linnennijverheid een concurrentiekans te geven tegen de Engelse gemechaniseerde linnennijverheid. Ze trachtten met alle mogelijke middelen het institutioneel kader waarin een uitbuiting-door-handel-systeem kon blijven voortbestaan, te behouden. In

(43) E. DUBOIS, „Le dernier état...”, o.c., p. 7.

(44) E. DUBOIS, „Le dernier état...”, o.c., p. 9.

(45) „Aenspraak ter prijsdeeling in de groote zaal op het stadhuis binnen Gent”, Dinsdag 25 oogstmaand 1816. Aan de wevers der omliggende gemeenten, die ten overstaan des heeren commissaris, eersten schepen der zelve stad, het grootste getal beste lijnwaden ter markt hebben gebracht en beweegd”, Gent 1818.

(46) E. DUBOIS, „Le dernier état...”, o.c., p. 22.

(47) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 541. Omstreeks 1840 bleek enkel op de Kortrijkse linnenmarkt de oude reglementering nog in voege te zijn. De eis van de traditionele linnenhandelaars werd trouwens niet ingewilligd.

de besluiten van de Enquête Linière werd dan ook een herstel van de oude kwaliteits- en marktreglementering gevraagd⁴⁸. Zodoende zouden de traditionele linnenhandelaars, zonder zelf te moeten investeren in grondstoffen en/of produktiewerktuigen, het produktieproces onder controle kunnen houden.

3. *Kontrole over de tussenhandel*

Om de problemen van een controle over de wijdverspreide landelijke produktiecentra te kunnen blijven beheersen, bedienden de stedelijke linnenhandelaars zich van een systeem van tussenpersonen. De kutsers bleken een onmisbare schakel in het produktiesysteem te zijn⁴⁹. Ondanks het feit dat de kutsers een belangrijke rol speelden in de besteding van het „uitbuiting-door-handel-systeem” in de Vlaamse proto-industriële activiteit, beschikt men over weinig konkrete gegevens. Wel is bekend dat zij vooral tijdens de 18de eeuw een groeiend belang kregen in de totaliteit van het verhandelingsproces. Volgens E. Sabbe zou in 1734, en dit sedert 15 à 20 jaar, een 300-tal kutsers actief geweest zijn. Hun operatiegebied was hoofdzakelijk te situeren in het Land van Aalst. Een deel van de gewestelijke produktie werd opgekocht in de landelijke produktiecentra en naar Gent gedraïneerd. Iedere kutser legde de hand op 25 à 30, soms wel 100, stuks die hij in een opslagplaats in de buurt van de linnenmarkt aan de Gentse linnenhandelaars te koop aanbood⁵⁰.

Er bestaat enige onenigheid tussen de historici betreffende de economische rol van de kutsers ten opzichte van de proto-industriële linnenproducenten. Aan de groothandelaars leverden ze met krediet, zodat — aldus beweerden hun tegenstanders — hun bemiddeling de linnenprijzen beïnvloedde. Hoewel de wevers wegens de kontante betaling liever rechtstreeks op de Gentse linnenmarkt leverden, kwamen de kutsers er toe de landelijke weverij te monopoliseren. De aard van hun activiteiten — ze konden een belangrijke hoeveelheid linnen eventueel niet verkopen — stelde de kutsers bloot aan faillissement. Volgens een verslag van de Gentse Handelskamer waren bij de tussenhandelaars „de daghelijckse voorgevallen banquerouten oock notabelijcke geaugmenteerd”⁵¹. Hiervan bleken in hoofdzaak de landelijke linnenwevers het slachtoffer te worden. De „Kamer van Commerce”, opgericht op 13 oktober 1724, viel in een memorandum van 10 december 1734 de kutserij heftig aan. Men bestempelde de linnenkutserij als een gevaar voor de industrie. Omdat de kutsers het linnen aan het zegelen en meten onttrokken, werd ook de produktie-kontrole door de stedelijke linnenhandelaars onmogelijk. De Gentse handelskamer stelde maatregelen voor om de belangen van de stedelijke groothandelaars te verdedigen. Men stelde de oprichting van een entrepot voor,

(48) „Enquête sur l'industrie linière en 1840” Deel II, Brussel 1841, p. 540-546 en bijlage nr. 2, p. 753-755.

(49) E. SABBE, o.c., Deel II, p. 83.

(50) E. DUBOIS, „Le dernier état...”, o.c., p. 6.

(51) S.A.G., Reeks 154 bis, nr. 22, 17 oktober 1766, brief van Handelskamer te Gent.

waarnaar de kutsers hun linnen, op straf van 100 sch. gr. boete, moesten brengen. Hier zouden ze een opslagrecht moeten betalen en het entrepot zou onder toezicht van een stadsafgevaardigde en twee beëdigde vertegenwoordigers van de Gentse Handelskamer staan. Daarenboven zou het linnen niet meer ongezegeld of ongemeten mogen worden aangehouden — zoals blijkbaar wel gebeurde — op straf van verbeurdverklaring enerzijds en 20 sch. gr. boete anderzijds⁵². Dit lokte onmiddellijk een verweerschrift uit bij de Staten van Vlaanderen vanwege enkele kutsers⁵³. Hierin werd gesteld dat men linnen uit verafgelegen dorpen verzamelde en naar de Gentse markt bracht, terwijl het linnen anderzijds ook naar andere markten (Oudenaarde, Kortrijk, Ieper, Brugge) zou worden gevoerd. J. Vermaut heeft dit trouwens op kwantitatieve manier overtuigend aangetoond⁵⁴. Verder stelden ze dat de landelijke wevers vrij waren al dan niet een beroep te doen op de kutsers of andere intermedianten om aldus een reis naar de stad en bijgevolg werktijd uit te sparen. Hier raken we een belangrijk aspekt aan, nl. in hoeverre de kutsers de onafhankelijke positie van de proto-industriële linnenproducent aantastte. De wevers die normaal hun afgewerkt produkt aan de kwaliteitscontrole van de stedelijke handelaar dienden te onderwerpen, verkochten hun linnen aan een kutser. Mede als gevolg hiervan zouden ze minder degelijk weefsel leveren. Bij gebrek aan interdictie van de regering tegen deze tussenhandel, beijverde Gent zich om de daaruitvloeiende kwaliteitsmisbruiken te controleren⁵⁵.

De proto-industriële linnennijverheid bedreigd door de mechanisering

De traditionele linnennijverheid, gebaseerd op de produktie van part-time-spinsters en wevers op het platteland, gekombineerd met uitbuiting-door-handel, werd grondig bedreigd door de mechanisering van de vlas-spinsektor. Opvallend hierbij is dat de industrialisering in Vlaanderen slechts doorgang vond met een *time-lag* van meer dan 20 jaar ten opzichte van Engeland.

Gedurende de Franse overheersing werden te Gent belangrijke pogingen ondernomen om het vlasspinnen, in navolging van het katoenspinnen, te mechaniseren⁵⁶. Het was Lieven Bauwens die, nadat hij reeds met sukses een mechanische katoenspinnerij had opgericht, zijn uitvinding op vlas trachtte toe te passen. In 1803 schreef hij, al te optimistisch naar later zou blijken : „La filature du lin à la mécanique s'est beaucoup amélioré depuis

(52) E. SABBE, o.c., Deel II, p. 83.

(53) E. SABBE, o.c., Deel II, p. 84, nr. 312.

(54) J. VERMAUT, „De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in Westelijk Vlaanderen voor 1800. Konjunktuurverloop, organisatie en sociale verhoudingen”. Onuitgeg. doctoraatsverh., R.U.G., 1974.

(55) E. SABBE, o.c., Deel II, p. 83.

(56) Omtrent de eerste — mislukte — pogingen tot mechanisering van de Gentse linnennijverheid verscheen het zeer gedetailleerde artikel van: H. COPPEJANS-DESMEDT: „De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de 18de eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven”, in: H.M.G.O.G., Nieuwe Reeks, nr. 22, 1966, p. 179-202.

que l'entrepreneur a trouvé le moyen d'humecter le fil au moment où il se forme. Cette pratique lui donne un degré d'égalité qu'on a vainement cherché à produire jusqu'à la fabrication de la toile”⁵⁷.

Toch diende hij na enkele jaren, niet zonder ergernis, toe te geven : „Il y a quelques années je faisait marcher plusieurs mécaniques dans ce genre de la filature tant à fil mouillé qu'à fil sec, dont la chaîne était parfaite ; j'en ai fourni au commerce des sommes considérables. Mais les résultats m'ont prouvé qu'aucune filature de cette espèce la mieux combinée et la plus économe ne peut aller en concurrence avec les bas prix auxquels des habitants de la campagne peuvent filer à la main dans tous les pays où ce végétale est cultivé”⁵⁸. L. Bauwens schrijft zijn mislukkingen dus niet toe aan technische produktieproblemen, maar aan de sociaal-ekonomische kontekst waarin hij zijn experimenten diende te voltrekken. Een opmerkelijke konstatering, zoals we verder nog zullen aantonen, is dat in het uitbuiting-door-handelsysteem de landelijke producenten minder verdienen dan in het putting-out-systeem. Blijkbaar waren deze lage lonen een onoverkomelijke konkurrentiefaktor voor Lieven Bauwens⁵⁹. Na nog pogingen te hebben ondernomen die meer dan 2000 fr. hadden gekost, diende hij in 1810 toe te geven dat : „La filature de lin ne pouvait qu'entraîner l'entrepreneur à la ruine, vu que l'entretien seul des mécaniques devait couter autant que la filature à la main”⁶⁰. Deze situatie zou ook andere bedrijven treffen. Zo produceerde het bedrijf „Gamard Verheggen” garen op mechanische wijze, maar vonden ze geen afzetmarkt voor het halfafgewerkte produkt. Daarom besloten ze zelf hun garen tot linnen te verwerken. In 1810 richtten ze dan ook een weefatelier op, waar omstreeks 1812 reeds 60 werklieden tewerkgesteld waren. In een industriële statistiek voor Gent van het jaar 1811-12 werd gesteld dat dit bedrijf jaarlijks 15 à 18.000 kg. vlas verwerkte. De jaarlijkse produktie werd geschat op 35.000 fr.⁶¹. Maar ook het eindprodukt bleek nauwelijks verkoopbaar. Dit lijkt enkel verklaard te kunnen worden door een gebrekkige kwaliteit-prijs verhouding ten opzichte van linnen dat op het platteland werd vervaardigd met handgesponnen garen. Ook andere pogingen tot mechanisering gedaan te Gent vóór 1838 waren onbeduidend of mislukten.

Deze situatie is trouwens kenschetsend voor de totale Belgische vlasnijverheid. Zo richtte M.J. Cockerill, te Seraing, een spinnerij op omstreeks 1812⁶². In Brussel richtte M.E. Claessens omstreeks 1829 een mechanische

(57) Gazette Nationale, 20 Nivôse, jaar 11 (11 januari 1803).

(58) „Observations de Lieven Bauwens sur une lettre de S. Excell. le Sénateur François Neufchateau”, Gent 1808, *passim*.

(59) Er bestaat nog heel wat discussie in hoeverre het loonniveau de industrialisering heeft beïnvloed. Enerzijds wordt algemeen aangenomen dat een laag loonniveau een teken van technische achterlijkheid was. Anderzijds vormen lage lonen soms een komponent van industrialiseringsmodellen, om te verklaren bijv. waarom België vrij gemakkelijk industrialiseerde — althans in sommige ekonomische sektoren — terwijl Nederland dat beschikte over zulke troeven maar wel het nadeel van hoge lonen bezat, faalde. S. POLLARD, o.c., p. 119-120, J. MOKYR, o.c., p. 165-202.

(60) H. COPPEJANS-DESMEDT, o.c., p. 88-89.

(61) L. VARLEZ, o.c., p. 4-5.

(62) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 215.

spinnerij op ⁶³. Deze laatste zou echter omstreeks 1831 failliet verklaard worden. Toch waren er andere pogingen die een langere levensduur kenden. Zo werd te Encival door Mme Biolley omstreeks 1820 een spinnerij opgericht, die rond 1840 een produktiecapaciteit van 2000 spinnen bezat. Verder was er in 1828 de fabriek van M. Dumonceaux te Grez en de vlasspinnerij Lousbergs te Mechelen ⁶⁴. Deze spinnerij werkte in 1840 echter nog met machines die dateerden uit het Franse Tijdperk ⁶⁵.

Omstreeks 1835 was de gemechaniseerde vlasspinnerijverheid nog steeds niet uit het proefstadium getreden. Op de expositie van Belgische produkten in dat jaar gehouden waren er „cinq exposants qui avaient seuls présenté quelques paquets de fils d'étoupes et de lin : encore n'étaient guère qu'à l'état d'échantillons. Trois seulement méritèrent d'être nommés” ⁶⁶. De weerstand van de traditionele linnennijverheid had een belangrijke belemmerende rol voor de mechanisering in Vlaanderen, waar de hardnekkige weerstand van meer dan 250.000 traditioneel geschoolde vlasspinsters en linnenwevers op het platteland er ongetwijfeld heeft toe bijgedragen om de moderne vlasspinnerij af te remmen. Dit geldt nog meer voor de weverijen. In Gent werd het eerste gemechaniseerde weefatelier pas in het midden van de 19de eeuw opgericht ⁶⁷. De definitieve doorbraak zou echter nog op zich laten wachten.

De situatie was duidelijk anders in Engeland. In tegenstelling met Vlaanderen, was er in Engeland en Ierland een geleidelijke overgang van het putting-out-systeem, via de manufaktuur, naar de fabrieksindustrialisering ⁶⁸. In de late 18de eeuw werden ook in Schotland proeven gedaan om tot mechanisering van de vlasspinsektor te komen. Pas omstreeks 1810 gelukte het de Fransman Girard het spinnen van vlas op een mechanische manier mogelijk te maken. Het is vooral in Engeland dat zijn toepassing werd verbeterd en algemeen werd toegepast te Leeds, Dundee en Belfast. De Engelse linnennijverheid breidde zich zeer snel uit. In 1814 werd in Dundee 3000 ton vlas geïmporteerd, in 1833 bijna 19.000 ton vlas en 3.400 ton hennep. De uitvoer van Iers linnen naar Groot-Brittannië steeg van 32 miljoen yard in 1800 tot 53 miljoen yard in 1825. Hiervan werd een groot deel weer geëxporteerd. De uitvoer van Engels en Schots linnen steeg van 24 miljoen yard (1820) tot 51 miljoen yard (1831). In 1835 waren er 347 vlasspinnerijen met 33.000 arbeiders. De helft van die spinnerijen bevond zich in Zuid-Schotland, meer dan 60 in het gebied West-Riding van Yorkshire (Leeds en omgeving), 25 in Belfast (Ierland) en de overige in Dorethshire en Lancashire. Engels gesponnen garen

(63) L. VARLEZ, o.c., p. XXXVII.

(64) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 215.

(65) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel I, Brussel 1841, p. 405.

(66) Rapports du Jury de l'Exposition Industrielle Belge en 1835, p. 38.

(67) „Wegwyzer der Stadt Gent en der Provincie Oost-Vlaenderen voor het jaer des zaligmakers 1850”, Gent s.d., p. 425.

(68) Het bestaan van het putting-out-systeem in de Ierse linnennijverheid werd bevestigd door C. GILL, „The Rise of the Irish Linen Industry”, Oxford 1925, p. 138, 144-147, 151-155.

veroverde stelselmatig de Belgische markt. Daarenboven werd Frankrijk, Vlaanderens belangrijkste afzetmarkt, overspoeld met Engels garen⁶⁹.

Reactionaire verdediging van het „uitbuiting-door-handelsysteem"

De antwoorden op de vragen waarom de traditionele linnennijverheid ten onder ging en waarom de industrialisering van deze nijverheid zo traag op gang kwam zijn zeer nauw met elkaar verbonden. De beperkte aanpassingsvaardigheid van de proto-industriële linnennijverheid sproot voort uit haar specifieke organisatiestructuur. Terwijl in de katoen- en de wolnijverheid een geleidelijke overgang van het putting-out-systeem, via het manufactuursysteem, naar het industrieel productiesysteem valt op te merken, bleef het „uitbuiting-door-handelsysteem" de overheersende organisatie van de linnennijverheid tot het midden van de 19e eeuw. De industrialisering werd vertraagd omwille van de uitgebalanceerde traditioneel sociaal-economische structuur in Vlaanderen. In tegenstelling met de katoenen wolindustrie was het aantal actieve arbeiders er zeer hoog. In 1830 waren in België 280 396 spinsters, 74 700 wevers en 50 000 arbeiders in de voorbereidingsindustrie⁷⁰. Geen politieke, sociale of economische druk was sterk genoeg om deze structuur, opgebouwd gedurende ruim 400 jaar, om te vormen en een geschikte basis te vormen voor fabrieksindustrialisering. Nieuwe vormen van grootschalige kapitaalintensieve productie konden moeilijk toegepast worden in het „uitbuiting-door-handelsysteem". Integendeel, het bestaan van de proto-industriële linnennijverheid maakte pogingen tot innovaties, die vanaf het begin van de 19de eeuw in België tot stand kwamen, tot mislukken gedoemd. Daarenboven werden de traditionele linnenproducenten zowel politiek als financieel gesteund in hun strijd tegen de opkomende industrialisering. De sterke band tussen traditionele technieken, agrarische en nijverheidsstructuur, uitbuiting door handel, het vrijwel niet bestaan van een algemene levensbedreigende bevolkingsdruk in termen van de Malthusiaanse theorie — althans vóór de agrarische crisis van het midden van de 40-er jaren — en de kapitaalarmoede van de bevolking, vormden een grote drempel voor de verspreiding van nieuwe technieken, nieuwe organisatievormen van de productie welke de traditionele sociaal-economische productie-eenheid kon bedreigen of vernietigen. Met andere woorden, de traditionele structuur hield vast aan de traditionele produktietechnieken en vice versa. Hierdoor konden ze echter niet blijvend concurreren met de Engelse gemechaniseerde linnennijverheid.

De formeel onafhankelijke positie — typisch voor een uitbuiting-door-handelsysteem — wordt bevestigd door uitspraken van historici zoals H.

(69) „Enquête sur l'industrie linière en 1840", Deel II, Brussel 1841, p. 351-2. A. RENOARD, „Etudes sur le travail des lins", Deel I, Lille 1880, p. 50. Terwijl de Belgische export van garen naar Frankrijk daalde van 926.000 kg. in 1828 tot 541.000 kg. in 1837, steeg de Engelse import op deze markt van 455 kg. in 1828 naar iets meer dan 3 miljoen kg. in 1837.

(70) L. VARLEZ: o.c., p. XXIX.

Van Houtte, G. Jacquemyns, L. Dechesne, J. Neuville en E. Dubois⁷¹. Deze laatste bevestigt dat onafhankelijke boeren en dagloners, die op eigen risico en met eigen werktuigen, alleen of met hun ganse familie, het hele productieproces voltrokken, het overgrote deel van de landelijke linnenproducenten uitmaakten. Het was de oude traditionele arbeidsorganisatie die nog overheerste.

Dit wordt trouwens bevestigd door gegevens uit de Enquête Linière, waarin 5 types wevers en 3 types spinsters aangeduid worden⁷². Bij de wevers :

- „de wever-landbouwer” had een klein landbouwbedrijfje van 2 à 3 ha. en voorzag zichzelf voor een groot deel van voedsel en grondstoffen. Enkel bij slechte vlasoogsten diende hij vlas aan te kopen. Het ganse productieproces verliep binnen het gezin, vanaf het telen van de grondstof, tot en met de verkoop van het linnen.
- „de dagloner-wever” bezat niet zoveel grond en kocht zijn grondstof — eventueel op krediet — bij een handelaar of vlasproducent. Hij verkocht het linnen aan een kutser of op de linnenmarkt.
- „de wever-fabrikant” kocht staand vlas, liet het bewerken en controleerde zo het produktieproces tot het weven. Meestal bezat hij zelf een aantal weefgetouwen die werden bediend door familieleden of knechten.
- „de thuiswerkende wever” werkte op bestelling van een handelaar of burger. Ze waren in 1840 nog maar beperkt in aantal... „Mais ce dernier temps le nombre est accru, par la suite des tentatives faites par ça et là pour l'emploi du fil mécanique dans le tissage des toiles”⁷³.
- „de atelier-wevers” werkten in loondienst en in groepsverband. Ze werkten mechanisch gesponnen garen.

De enquêteurs stelden groep 4 en 5 enigszins gelijk en concludeerden dat deze organisatievormen slechts zelden voorkwamen en in de totaliteit van de Vlaamse linnennijverheid een te verwaarlozen productie-aandeel voor hun rekening namen. Maar men vindt in de klassificatie dus wel de aanwijzing van wevers die voor een fabrikant werkten. Deze fabrikant „c'est le patron qui apparaît sur la scène et prélude à une nouvelle organisation industrielle”⁷⁴.

Voor wat de spinsters betreft onderscheidde men een 3-tal types :

- spinsters die werkten voor de familie met vlas dat gekweekt en voorbereid werd op een bedrijf.
- een tweede categorie spinsters werkte op bestelling met vlas dat ter beschikking werd gesteld door handelaars-fabrikanten.

(71) H. VAN HOUTTE, „Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime”, Gent 1920, p. 25 en 42. L. DECHESNE, „Histoire économique et sociale de la Belgique”, Parijs-Luik 1932, p. 295-296. J. NEUVILLE, „La condition ouvrière au XIXe siècle. T. I, l'ouvrier objet”, Brussel 1976, p. 16-17, 40-41. G. JACQUEMYS, o.c., p. 196-202. E. DUBOIS, o.c., p. 65-67.

(72) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 363-364 en 389-399.

(73) Idem, p. 364.

(74) E. DUBOIS, o.c., p. 64.

— een derde kategorie was zelf in staat vlas aan te kopen en verkocht het garen op de lokale garenmarkten.

Terwijl de spinsters die voor een fabrikant werkten 25 % minder verdienen in de periode 1825-1840 gingen de spinsters die voor zichzelf werkten zelfs 30 à 35 % minder verdienen gedurende dezelfde periode. „... que sous l'Empire les fileuses gagnaient un franc par jour or puisqu'on s'accorde à dire que le salaire a baissé de vingt-cinq pour cent, il devait leur rester encore soixante-quinze centimes..."⁷⁵. „Le sort des fileuses de la troisième catégorie, c'est à dire de celles qui travaillent pour le marchand, nous a été généralement dépeint sous de tristes couleurs. Mais ici un embarras d'une autre espèce se présente. Le profit tient beaucoup à l'intelligence avec laquelle la fileuse fait choix de son lin, et au prix que son marchand lui fait payer, les facilités qu'il lui accorda. La Commission n'hésite pas à reconnaître que des trois classes indiquées le sort de cette classe est la plus mauvaise. Non seulement son salaire a été affecté par la hausse que le lin a éprouvé depuis 1825, mais il est encore réduit par la petite baisse parvenue depuis lors le prix du fil"⁷⁶.

Volgens Gyselincx, gemeenteontvanger te Gent, waren de lonen van de spinsters die voor de markt werkten als volgt :

De verdienste voor het spinnen van 3 kg. garen evolueerde als volgt :

	1818 - 1825	1826 - 1830	1831 - 1839
1ste kwal.	3,30 à 4,45 fr.	4,80 à 5,43 fr.	/
2de kwal.	2,76 à 3,39 fr.	2,84 à 3,40 fr.	1,69 à 1,88 fr.
3de kwal.	1,97 à 3,23 fr.	1,28 à 2,87 fr.	0,95 à 1,28 fr.

Volgens Gyselincx was het mogelijk dat een spinster 650 gr. per dag spon⁷⁷, wat dan een gemiddelde dagverdienste opleverde in de 1ste periode : 1818 - 1825

1ste kwal.	0,73 à 0,96 fr.
2de kwal.	0,60 à 0,73 fr.
3de kwal.	0,42 à 0,70 fr.

Als we eenzelfde productiviteit aannemen voor de tweede periode, 1826-1830, bekomen we de volgende resultaten :

1ste kwal.	1,06 à 1,17 fr.
2de kwal.	0,61 à 0,73 fr.
3de kwal.	0,27 à 0,62 fr.

(75) „Enquête sur l'industrie linière en 1840", Deel II, Brussel 1841, p. 397.

(76) Idem, passim.

(77) Over de gemiddelde arbeidsproductiviteit bij de spinsters, I. HOSTE, „Micro-onderzoek over de sociaal-economische mutaties in een plattelandsgemeente tussen 1830 en 1860: Aalter", onuitgeg. lic. verh., R.U.G., 1978, p. 137-139.

Voor de derde periode (1831 - 1839) was de gemiddelde dagproductie volgens de Gentse gemeenteontvanger gedaald tot ongeveer 430 gr. De gemiddelde dagverdienste onderging dus een bijkomende daling.

1ste kwal.	/
2de kwal.	0,18 à 0,20 fr.
3de kwal.	0,10 à 0,14 fr.

Spinsters die niet voor de markt werkten, maar voor een wever-fabrikant, verdienden voor een productie van een Gents pond garen (430 gr.) :

	voor lijnwaad van	1818-1825	1826-1830	1831-1839
	... draden			
1ste kwal.	2000	0,45 fr.	0,45 fr.	/
	1900-1700	0,40 fr.	0,40 fr.	/
	1600	0,36 fr.	0,36 fr.	/
2de kwal.	1500-1300	0,30 fr.	0,36 fr.	0,27 fr.
	1200-1100	0,27 fr.	0,27 fr.	0,22 fr.
3de kwal.	1000-900	0,22 fr.	0,22 fr.	0,18 fr.

Als we deze cijfers omrekenen, betekende dit :

	1818-1825	1826-1830	1831-1839
1ste kwal.	0,66 fr.	0,66 fr.	/
	0,60 fr.	0,60 fr.	/
	0,51 fr.	0,51 fr.	/
2de kwal.	0,47 fr.	0,51 fr.	0,27 fr.
	0,38 fr.	0,38 fr.	0,22 fr.
3de kwal.	0,33 fr.	0,33 fr.	0,18 fr.

Deze situatie leidde in de laatste periode tot onhoudbare slechte levensomstandigheden, die in de Enquête Linière als volgt werden gekarakteriseerd : „... si le salaire de la fileuse qui travaille sur commande, s'élève entre 50 et 60 centimes, le salaire de celle qui vend son fil au marché peut encore arriver entre 30 et 40 centimes”⁷⁸. Opmerkelijk in dit kader is dat de spinsters die in het „putting-out-systeem” werkten — een groeiende minderheid omstreeks 1840 — merklijk meer verdienden per geproduceerde eenheid dan diegenen die in het „uitbuiting-door-handelsysteem” werkten en die dus zelf het risico van winst of verlies namen.

Naarmate de structurele crisis nijpender werd, werden tevens de inkomsten van de wevers kleiner. Onder het Franse Keizerrijk kon een wever hoogstens 2 fr. per dag verdienen, waarmee hij zeker in staat was zijn gezin behoorlijk te onderhouden. In 1840 echter was zijn inkomen gedaald tot 1,10 fr., wat hem op de rand van de armoede bracht⁷⁹. Dit wordt maar

(78) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 396.

(79) L. VARLEZ, o.c., p. LI en LII. „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 400. Een opgave van het departementaal bestuur aan

al te duidelijk als men de budgetonderzoeken van deze gezinnen doorleest in de Enquête Linière, waaruit we een representatief voorbeeld citeren ⁸⁰ :

Inkomsten

De wever verdiende 1,10 fr. per dag	= per week	6,60 fr.
De vrouw verdiende 0,45 fr. per dag	= per week	2,70 fr.
2 kinderen verdienden 0,30 fr. per dag	= per week	3,60 fr.
		<hr/>
	totaal	12,90 fr.

Wekelijkse uitgaven

6 broden van 9 pond (6 ct. per pond)	3,25 fr.
botermelk, bloem (0,25 fr. per dag)	1,75 fr.
aardappelen (3 pond per dag, de eigen produktie dekte 4 maand)	1,45 fr.
spek	1,25 fr.
boter of vet	0,70 fr.
koffie	0,55 fr.
zeep	0,35 fr.
brandhout	1,50 fr.
licht	0,30 fr.
kleding	0,50 fr.
huur	1,60 fr.
	<hr/>
	totaal 13,20 fr.

het deficiet bedroeg hier 0,30 fr. per week, wat de verdienste van 2 kinderen per dag betekende.

Merken we hierbij op dat dit budget een optimistisch beeld schetst van het inkomen van een proto-industriële familie. Hier verdiende de vrouw 45 ct. per dag. Talrijke voorbeelden geven aan dat spinsters minder verdienden. Op sommige plaatsen bleek het zelfs lukratiever niet meer te werken dan wel. Daarenboven dient men er rekening mee te houden dat de prijzen van het basisvoedsel, (aardappelen, rogge), als gevolg van de agrarische crisis in de veertiger jaren, gevoelig stegen ⁸¹.

Dit had belangrijke konsekventies voor het verderzetten van de proto-industriële activiteit. Talrijke, in een onafhankelijke positie verkerende spinsters, bleken gewoonweg niet meer in staat vlas aan te kopen om het te verwerken. Een gevolg hiervan was dat steeds meer spinsters in een hulp-

de centrale overheid geeft voor de eerste jaren van de 19de eeuw als gemiddelde loon van de linnenwevers in Gent, 1,26 fr. tegenover 0,92 fr. op het platteland. Voor de servetwevers bedroeg dit respectievelijk 1,40 fr. en 1,26 fr. Het cijfer van 2 fr. dat wordt vermeld in de Enquête linière betreft vermoedelijk de latere jaren. Eens te meer blijkt hieruit hoe moeilijk het is van een „loonniveau" te spreken. Omtrent deze problematiek: Ph. KINT en R.C.W. VAN DER VOORT, „Economische groei en stagnatie in de Nederlanden 1800-1850" in *Economisch- en Sociaal Historisch Jaarboek*, 43 (1980) 103-153.

(80) „Enquête sur l'industrie linière en 1840", Deel II, Brussel 1841, passim.

(81) J. MOKYR, o.c., p. 246-252.

behoevende situatie geraakten. In Oost-Vlaanderen waren meer dan 20 %, nl. 42.552 op een totaal van 211,166 behoeftigen, spinster. In West-Vlaanderen waren 49.512 spinsters hulpbehoevend op een totaal van 226.180. Als men de schatting aanvaardt dat er in Oost- en West-Vlaanderen 194.000 spinsters actief waren blijkt dat ongeveer de helft hiervan ondersteund diende te worden ⁸².

Het „uitbuiting-door-handelsysteem” was mede verantwoordelijk voor de slechte concurrentiepositie van de Vlaamse linnennijverheid. We stelden reeds dat tot omstreeks 1840 het merendeel van de spinsters en wevers onafhankelijke producenten waren. Een gevolg hiervan was dat de Vlaamse proto-industriële linnennijverheid een slecht uitgebalanceerd aanbod van produkten op de internationale afzetmarkt realiseerde. Dit kan grotendeels worden toegeschreven aan het ontbreken van een putting-out-systeem in deze industriële sektor. De landelijke producenten kweekten zelf vlas of kochten het aan. Men rootte, hekelde en spon het vlas met de hand. Het gesponnen garen, dikwijls van ongelijke kwaliteit, werd geweven op verouderde en gedemodeerde weefgetouwen. Al het werk werd gedaan met de hand, wat onregelmatigheden met zich meebracht. Elk dorp had zijn specialiteit van linnen, geweven volgens de familiale of lokale traditie. Deze producten werden daarenboven dikwijls slecht gebleekt of geapretereerd en daarna aangeboden aan de linnenhandelaar. De Vlaamse wever was een geïsoleerd producent, enkel geholpen door familieleden. Mede door de handelsstructuur was hij niet of nauwelijks op de hoogte van de konsumentensmaak. Dit bemoeilijkte de concurrentiepositie van het Vlaamse linnen op de internationale afzetmarkt ⁸³. In een putting-out-systeem bestond er een gezondere basis, omdat de risico's die met de produktie en het op de markt brengen van een produkt verbonden waren, voor de handelaar-fabrikant waren. Deze had een meer direkte controle op de kwaliteit en de produktievariëteit, aangezien hij zelf de grondstoffen aankocht en deze naar eigen inzicht kon laten verwerken. Hij had op grond van de direkte kontakten — die had de plattelandswever nauwelijks — met de konsument of de internationale handel, ongetwijfeld een grotere sensibiliteit ten aanzien van de veranderende internationale vraag ⁸⁴. In combinatie met het ter beschikking staan van adequate geldmiddelen, waar goede grondstoffen en nieuwe produktiewerktuigen mee konden worden aangeschaft had deze marktgevoeligheid hem tot het proto-type van de vroeg-kapitalistische industrieel-ondernemer kunnen maken, en de proto-industriële linnennijverheid tot een verdere ontwikkeling kunnen verderstuwten. In het „uitbuiting-door-handelsysteem” ontwikkelden deze eigenschappen zich nauwelijks.

(82) W. HAAGEN, „Proto-industrialisering en industrialisering van de Gentse vlasnijverheid”, Onuitgeg. lic. verh. RUG; 1980, p. 193-194.

(83) E. DUCPETIAUX: „Mémoire sur le paupérisme dans les Flandres” Brussel 1850, p. 663. R. GOBYN: „Tielt na de grote krisis. Bijdrage tot de studie over transitie en stagnatie in Vlaanderen 1862-1914”, onuitgeg. lic. verh. R.U.G., 1979, p. 5-7.

(84) De strategische betekenis van de koopman in het putting-out-systeem als agent van de kwaliteitscontrole en leveraar van marktinformatie: H. KISCH, o.c., p. 383-384.

Het feit dat in de Vlaamse linnennijverheid — in tegenstelling met de katoen- en wolnijverheid — practisch geen putting-out bestond, was tekenend voor de ziekelijke toestand van deze industrietak. Reeds vanaf het begin van de 20er jaren, het moment waarop de Engelse concurrentie zich deed gevoelen, bleek deze economische organisatievorm, die op de onafhankelijkheid van de producenten gebaseerd was, reeds achterhaald en inefficiënt. Pogingen om manufacturen of gemechaniseerde productie-eenheden op te richten, mislukten. Deze organisatievorm werd trouwens als ideaal ervaren⁸⁵. Pas met de agrarische crisis van de jaren 40 verloor de thuisarbeider zijn onafhankelijkheid. „Peu à peu ces tisserands autonomes tombent sous la dépendance d'un marchand, d'un fabricant, d'un patron qui leur fournit la matière première, qui dirige à sa guise le travail du tissage et qui se charge seul de la vente du tissu. Sous ces trois rapports, l'indépendance des tisserands est entamée profondément. Parfois il reste propriétaire de son métier, quand on l'emploi chez lui à son propre domicile ; mais quand il travaille dans l'atelier du patron, il perd généralement la propriété du métier. *Le tisserand devient un salarié*”⁸⁶.

De traditionele linnenhandelaars die de basis van hun inkomsten, de produktie van onafhankelijke producenten gekombineerd met „uitbuiting-door-handel” bedreigd zagen, trachtten zich dan ook met alle mogelijke methoden van hun winstbelangen te verzekeren. Om dit te realiseren vormden ze een organisatie. Op 8 mei 1838 werd de „Association nationale pour le progrès de l'industrie linière” opgericht. In nov. 1839 werd ze omgevormd tot de „Association nationale pour la conservation et le progrès de l'ancienne industrie linière”, een benaming die beter de doelstelling van de associatie verwoordde⁸⁷. Ze werd voorgezeten door E. Desmairès, E. De Smet, Bonnè-Maes, Rey-Ainé en Staes-Vrancken. De laatste drie waren trouwens traditionele linnenhandelaars. Dit direktiecomitee werd bijgestaan door een algemene raad van 48 leden waarvan $\frac{2}{3}$ linnenhandelaars waren⁸⁸.

Vanaf 1843 werden op initiatief van de associatie „comités industriels” opgericht. Het was o.m. de bedoeling de onafhankelijke spinsters en wevers, die niet meer in de mogelijkheid waren grondstoffen aan te kopen, werk te verschaffen. Dit gebeurde door hun grondstoffen op krediet te verschaffen. Dit was nodig omdat de graad van zelfexploitatie de uiterste grenzen had bereikt.

De proto-industriële producenten waren nauwelijks nog in staat hun onafhankelijke positie te bewaren en hun grondstoffen zelf aan te kopen of hun werktuigen aan te passen of te vernieuwen.

Voor de steun aan de landelijke bevolking kon men trouwens rekenen op een niet onaanzienlijke overheidssteun van 60 000 fr. in 1840, oplopend tot 210 000 fr. in 1844/45. Hiervan werd 30 000 fr. bestemd voor de aankoop van verbeterde productiewerktuigen, 150 000 fr. aan grondstoffen en

(85) J.F. DE LICHTERVELDE, „La bêche ou la mine d'or”, Gent 1826.
H. KERVYN, „Observations sur l'agriculture flamande”, Brussel 1849, p. 50.

(86) E. DUBOIS, o.c., p. 65-66.

(87) J. NEUVILLE, o.c., p. 20-21.

(88) G. JACQUEMYNS, o.c., p. 108.

30 000 fr. aan modelateliers. De voedselcrisis, vanaf 1845, noopte tot nieuwe subsidies : op 24 september 1845 werd 2 000 000 fr. uitgetrokken om de behoefte te bestrijden, waarvan 975 689 fr. voor Vlaanderen bestemd was⁸⁹. Op 20 december 1846 werd naast 1 000 000 fr. voor voedselhulp (1 miljoen voor Vlaanderen) nog 300 000 fr. voor de verbetering van de linnenindustrie gegeven.

Op 12 augustus 1843 verkregen ze zelfs bij K.B. een wettelijk statuut. Op 25 maart werd te Gent een „Comité Central d'Industrie" opgericht, dat de werking van de lokale Comité's diende te controleren. In vele landelijke gemeenten waren het eerder konkurrentievervalsende liefdadigheidsinstellingen die daarenboven hadden af te rekenen met enorme verliezen. De pogingen om de landelijke linnennijverheid te steunen, betekende anderzijds wel een belemmering voor de mechanisering : „Mais par l'effet de cette vie artificielle communiqué au filage à la main par les ventes des fils opérées en dessous des cours, la situation des filatures mécaniques, à peine constituées partout encore précaire, devenait périlleuse au point que le Ministre de l'Intérieur par une singulière contradiction parlait de leur donner aussi des subsides pour le perfectionnement de l'outillage"⁹⁰.

Naast de direkte steun aan de landelijke thuisarbeiders, trachtten de traditionalisten ook indirecte voorwaarden te scheppen voor het voortbestaan van het „uitbuiting-door-handelsysteem". Zo trachtten ze de export van grondstoffen naar Engeland te beperken. De traditionalisten betoogden dat de proto-industriële linnennijverheid, en vooral de spinsters, niet meer konden concurreren met de Engelse gemechaniseerde vlaspinnerijen, omdat de grondstoffen te duur waren. Men kon niet ontkennen dat de Engelse mechanische spinnerijen een belangrijke konkurrentievoorsprong hadden, maar men trachtte deze in te halen door de vlasexport naar Engeland te verbieden. Zodoende trachtte men het traditioneel produktiesysteem te beschermen. Dit argument komt trouwens herhaaldelijk naar voor in de Enquête Linière. Na 1840 daalde het Vlaams vlasareaal met 26,5 % en de produktie met 16,8 %⁹¹. Dit dient grotendeels te worden toegeschreven aan de antagonistische belangen van de landbouw ten opzichte van de vlasverwerkende nijverheid. Reeds in 1840 werd aangetoond dat de Engelse mechanische vlaspinnerijen niet afhankelijk waren van de import van Vlaams vlas. Ze zouden vanaf de 40-er jaren steeds meer vlas gaan importeren uit Rusland, dat tot 60 % goedkoper was. Hierin werden ze trouwens gevolgd door de Belgische vlaspinnerijen. Op het einde van de 40-er jaren bedroeg de vlasimport reeds 10 % van de inlandse produktie. Het gevolg van de inkrimping van het vlasareaal in Vlaanderen was dat de prijzen van de grondstoffen op hoog niveau bleven. Hierdoor werden vooral de proto-industriële producenten getroffen die moeilijkheden bleven ondervinden om goede grondstoffen aan te kopen. Pas in 1847 konden

(89) L. VARLEZ, o.c., p. XL.

(90) L. VARLEZ, o.c., p. XXIX.

(91) J. MOKYR, o.c., p. 258.

de traditionalisten een exportheffing op vlas afdwingen die ongeveer 12,5 % van de totale kostprijs bedroeg⁹².

Onder druk van de traditionalisten nam de regering nog een aantal protektionistische maatregelen om de invoer van Duits en Engels linnen en garen te beperken. Daarenboven werden enkele overeenkomsten met de bijzonderste afzetmarkten van de Belgische traditionele linnennijverheid afgesloten om de export te vergemakkelijken.

Om de Belgische export van linnen te bevorderen werd de oprichting van een „Société d'exportation” voorgesteld⁹³. In januari 1841 richtte de regering dan ook aan de Kamers van Koophandel een verzoek hun inzicht met betrekking tot de opportuniteit van zulk een uitvoermaatschappij, kenbaar te maken. Ondanks de niet onverdeeld negatieve adviezen, vreesde men vooral geen gespecialiseerde handelaars te vinden die geschikt waren om zulk een onderneming te doen slagen. In 1842 werd de idee hernomen door de Provinciale overheid van Oost-Vlaanderen. In 1845 werd het door de minister van Binnenlandse Zaken opnieuw voorgelegd aan de volksvertegenwoordigers en de betrokken Handelskamers.

In september 1846 werd het voorstel besproken in de Commissie De Brouckère. Deze stelde voor dat de „société d'exportation” echter vooral zou moeten instaan voor het beter organiseren van het produktiesysteem o.a. door het ter beschikking stellen van grondstoffen⁹⁴. Het wou aan dit exportorganisme in feite de organisatie van de binnenlandse productie toevertrouwen. Op 24 december 1846 werd uiteindelijk een wetsvoorstel gedaan om tot de oprichting van een uitvoermaatschappij te komen. Ondanks de nijpende noodzaak, is het hoofdzakelijk omwille van politieke redenen, nooit tot een „société commerciale” gekomen.

Door het feit dat de traditionalistische linnenhandelaars de verderzetting van het „uitbuiting-door-handelsysteem” als oplossing voor de problemen in de linnennijverheid naar voor schoven, leidde dit tot een verregaand ontbreken van „entrepreneurship” in deze sektor.

In het Belgisch parlement werden vanaf 1834 akties ondernomen om het mechanisch spinnen aan te moedigen. In de senaat vroeg M. Engler... „... denouveau la création d'une direction du commerce et engage le gouvernement à introduire dans le pays des machines pour filer le lin à la mécanique”. Maar hiertegen werd heftig verweer geleverd door een aantal traditionalisten. Niettegenstaande de groeiende import van mechanisch gesponnen garen in België vertolkte M. Rodes hun mening als volgt : „Jusqu'à ce jour les essais de filage à la mécanique n'ont pas aucun bon résultat que le filage à la main”. G. Jacquemyns vatte de traditionalistische akties als volgt samen : „... la plupart des députés des Flandres combatti-

(92) „Enquête sur l'industrie linière en 1840”, Deel II, Brussel 1841, p. 548-586. In 1834 werd reeds een exportheffing van 7,5 % gevraagd. In 1839 en 1840 werd dit voorstel in de Kamer van Volksvertegenwoordigers herhaald zonder gevolg.

(93) L. SCHEPENS, „Van vlaskutser tot franschman. Bijdragen tot de geschiedenis van de West-Vlaamse plattelandsbevolking in de 19de eeuw”, Brugge 1973, p. 26.

(94) L. SCHEPENS, o.c., p. 31-32.

rent avec acharnement toute idée d'abandonner les vieux procédés, ils s'opposèrent aux innovations. Ce furent généralement les mêmes députés qui s'élevèrent en défenseurs de l'ancienne industrie : à la chambre l'abbé De Haerne d'Alost ; ... au Sénat, Bonnè-Maes, sénateur de Roulers négociant en toiles".

Aan de basis van deze oppositie lag een categorie (klasse) van mensen die soms politici maar bijna altijd handelskapitalisten waren : „La plupart restaient étrangers à la fabrication : ce n'étaient pas des industriels"⁹⁵. Ze kochten enkel garen en linnen om het terug te verkopen. Het waren zij die de winst opstrekten. „Les pauvres tisserands, gagnant quelques centimes par jour, se trouvaient sous leur dépendance économique. La prospérité de ces bourgeois était intimement liée à l'organisation spéciale de l'industrie linière. Dans cette industrie des campagnes, les frais de fabrication étaient réduit au minimum. Les tisserands isolés devaient accepter les conditions fixées par les marchands"⁹⁶.

De traditionele linnenhandelaars vreesden te worden vervangen door industrieel-kapitalisten als gevolg van de invoering van machines. De Belgische regering liet zich echter niet ontmoedigen en ontwierp een plan om de mechanische vlasspinnerijen en weverijen zélf op te richten in Vlaanderen waar de vlasteelt en vlasnijverheid reeds gevestigd waren. Dit project zou echter hoofdzakelijk onder druk van de traditionalisten — hierin gesteund door de landelijke spinsters en wevers — terzijde worden geschoven (mei 1837). Men liet het initiatief over aan de privé-ondernemers.

De industrialisering werd echter bemoeilijkt door de uitwerking van het verleden. Dit kwam reeds tot uiting in de Enquête Linière. Hierin werd de stand van de ontwikkeling van de mechanische vlasspinnerijen en weverijen in Engeland opgemaakt⁹⁷. Dit onderzoek bracht aan het licht dat geïmporteerde, mechanisch vervaardigde garens, niettegenstaande de hoge transportkosten en de zeer lage lonen in de landelijke spinbranche in Vlaanderen, goedkoper, egalier en meer gediversifieerd waren. Ook de kosten voor de oprichting van een mechanische vlasspinnerij lagen in Vlaanderen merkbaar hoger. Dit werd toegeschreven aan een complex van factoren. Het kapitaal was in Engeland goedkoper dan in België. Dit is belangrijk aangezien de linnenindustrie toch beschouwd kan worden als een kapitaal-intensieve sektor, zeker als men deze vergelijkt met de katoenindustrie⁹⁸. In Engeland betaalde men nooit meer dan 5 % interest en daalt de prijs van het kapitaal dikwijls tot 3 %. Het minimaal verschil met België bedroeg 0,75 %. De energie, die in de linnenindustrie zeer belangrijk was,

(95) G. JACQUEMYNS, o.c., p. 100 en 103.

(96) G. JACQUEMYNS, o.c., p. 78 en 106.

(97) „Enquête sur l'industrie linière en 1840. Deel III, Rapports de la commission d'enquête de l'industrie linière sur son voyage en Angleterre", Brussel 1841.

(98) A. AFTALION, „La crise de l'industrie linière et la concurrence victorieuse et cotonnière", Parijs 1904, p. 77.

was gewoonlijk goedkoper in Engeland dan in België⁹⁹.

Leeds	10 fr. (1011 kg.)	Luik	15,30 fr.
Dundee	12,50 fr.	Gent	16,15 fr.
Belfast	18,10 fr.	Brussel	20 à 22 fr.

Ook E. Tennent merkte dit concurrentieverschil op. Volgens hem realiseerden de Engelse bedrijven een merkelijke winst op de steenkool, die in Lancashire maar half zo duur was en van betere kwaliteit¹⁰⁰. De betekenis van dit concurrentienadeel kan niet genoeg onderstreept worden, aangezien, zeker in de „natspinnerij", veel energie verbruikt werd.

Een ander, niet onbelangrijk voordeel bestond hierin dat de Engelse machines vrij weinig kostten : „Sous le rapport des machines : leurs machines sont meilleurs marché, ce que nous payons soixantequinze francs, ils le payent cent. La fraude de sortie d'Angleterre sous les machines, est de cinquante pour cent, il faut ajouter le fret, la commission, et les droits d'entrée dans les pays". Over de Belgische constructieateliers stelde men : „Lorsque nos manufacturiers se servent de machines confectionnées dans les pays, ils payent encore quarante-cinq pour cent plus cher ; ces machines sont tantôt égales et tantôt inférieurs à celles d'Angleterre"¹⁰¹.

Daarenboven werd de Belgische mechanische vlasindustrie gekenmerkt door een gebrek aan specialisatie. Hiertegenover stond een ver doorgedreven regionale sectoriële specialisatie van de Engelse spinnerijen. Bij de inrichting van een spinnerij kon de Engelse fabrikant zijn materiaal afstemmen op 5 à 6 garenummers. De Belgische garenfabrikanten zagen zich genoodzaakt een groter assortiment producten aan te bieden, dat zich uitstreckte van ongeveer nr. 12 tot nummer 35 voor étoupegarens en van nr. 20 tot nr. 90 voor de gewone linnengarens. Daarenboven hadden sommige spinnerijen ook een juteafdeling. Het voortdurend instellen van het ganse spinassortiment, wat met een breed aanbod van garenummers gepaard ging, verhoogde het noodzakelijke industrieel kapitaal, deed de kwaliteit van de voorbereide halffabrikaten dalen, verminderde het nuttig gebruik van de machines en verminderde tenslotte ook de perfectie waarmee gesponnen werd. Het voortdurend bijstellen van de machines veroorzaakte dus bijkomende kosten en tijdverlies en dus een vermindering van de productiviteit. Het had ook tot gevolg dat de Gentse arbeiders minder gespecialiseerd waren dan de Engelse, wat de arbeidsproductiviteit drukte.

Ook wat de factor arbeid betreft, bevonden de Belgische industriëlen zich in een nadelige positie vergeleken bij hun Engelse concurrenten. Alhoewel de arbeiders in Engeland meer verdienden, en de arbeidsdag er beduidend korter was, lagen er de totale arbeidskosten toch lager omdat de

(99) Ministerie van Buitenlandse Zaken, nr. 2317, nr. 2. Enquête industrielle et commerciale de 1840. Interrogatoires de 22 et 23 juillet, 1840 à Gand, p. 250-251.

(100) E. TENNENT, „Notes d'un voyageur anglais sur la Belgique", Brussel, 1841, p. 241.

(101) „Enquête sur l'industrie linière en 1840". Deel I, Brussel 1841, p. 285.

arbeidsproductiviteit er hoger lag dan in de Belgische vlasspinnerijen. Voortman, beheerder van de vlasspinnerij „Linière Gantoise”, analyseerde de toestand als volgt: „... Une fabrique en Angleterre adopte un système d'ouvrage. Telle fileuse ne fera que du nr. 20 au nr. 40 exclusivement, elle ne sort jamais de là, aussi les Anglais travaillent avec moins de personnel. L'économie est très grande, ils ont les capitaux à meilleur marché, le prix de charbon présente une différence énorme. Dans quelques localités, à une petite lieu de Leeds, il vaut 4 shillings le tonneau de 1000 kg., un commerce facile avec tous les pays du monde, les fabricants trouvent toujours des gens, disposées à expédier, ils n'expédient pas pour leur compte. J'évalue tous ces avantages sans exagération à 14 % jusqu'à 15 %”¹⁰².

Het ontbrak daarenboven aan de geëigende mechaniciëns en personeel die de machines konden bedienen. Meermaals kwam het voor dat Engels personeel ingehuurd werd om de Belgische arbeiders te instrueren.

Onder deze omstandigheden is het niet verwonderlijk dat de vlasspinnerijen slechts zeer traag tot ontwikkeling kwamen. De afwezigheid van een (sociale) infrastructuur, het grotendeels ontbreken van nevenindustrieën — de zogenaamde *pecuniary external economies* — hielden de „grenzleistungsfähigkeit” van investeringen in de vlasindustrie zeer laag, een toestand die voor onderontwikkelde gebieden niet ontypisch is.

België bezat in 1846 96 835 mechanische spullen waarvan 53 759 te Gent. De expansie van de mechanische vlasspinnerijen werd afgeremd door de economische crisis van 1845-1848. Na 1850 kende ze een hernieuwde groei en omstreeks 1855 bereikte men 150 000 spullen (15 bedrijven), 180 000 (30 bedrijven) in 1860, 220 000 (33 bedrijven) in 1880, 250 000 (28 bedrijven) in 1884, 292 000 (28 bedrijven) in 1896. De Gentse vlasspinnerijen groepeerden in 1896 195 044 spullen¹⁰³. Een zeer beperkte ontwikkeling als men bedenkt dat Engeland omstreeks 1840 reeds 1 000 000 spullen had. West-Vlaanderen, dat in de proto-industriële periode een belangrijk deel van de productie voor haar rekening nam, bezat vóór 1850 slechts 250 mechanische spullen (Armenhuis te Brugge). Enkel Roeselare was een belangrijk productiecentrum met in 1854 3 600 spullen, 5 400 in 1860, 11 500 in 1865 en 15 500 in 1870.

Een belangrijke factor die de nieuwe gemechaniseerde vlasspinnerijen stimuleerde was de nieuwe organisatie van de productie. Gedurende de crisis van 1845-1848 verspreidde zich in het Kortrijkse „le travail à façon”¹⁰⁴. De fabrikant leverde mechanisch gesponnen garen aan de thuiswerkende arbeiders, dat hij bij hen liet weven aan een dagloon van 2 fr. Dat de mechanische vlasspinnerijen het handspinnen volledig verdrongen hadden wordt bevestigd in het „Exposé de la situation du Royaume”. In de lijnwaadweverij werd deze trend niet gevolgd. In dezelfde bron werd gesteld dat „... le tisserand n'est plus à la fois entrepreneur d'industrie et

(102) Idem.

(103) W. HAAGEN, „Proto-industrialisering en industrialisering van de linnennijverheid te Gent” in: Spiegel Historiae, 7de jaargang, nr. 9, september 1982, p. 456-462, p. 461. W. HAAGEN, Proto-industrialisering en industrialisering van de Gentse vlasnijverheid, p. 248-249.

(104) J. NEUVILLE, o.c., p. 43. R. GOBYN, o.c., p. 7-8.

ouvrier, il reçoit du fil du fabricant et lui rend de la toile qu'il ne vend plus guère au marchand. C'est entre les mains de nombreux entrepreneurs, dont plusieurs ont développé leur industrie sur la plus vaste échelle, qui les trouvent aujourd'hui l'exploitation et la direction de la fabrication toilière. Ils achètent le fil, le livrent à l'ouvrier et lui prescrivent le nombre des fils qu'il doit employer en chaîne et en trame; par cette transformation la fabrication s'est établie, on peut le dire, plus industriellement..."¹⁰⁵.

Terwijl het mechanisch weven in Engeland omstreeks 1840 reeds was ingeburgerd zou dit in België slechts omstreeks 1850 worden ingevoerd. Ze zou een trage groei kennen op het einde van de jaren '50. In Engeland werden vanaf 1865 de handweefgetouwen volledig vervangen door mechanische weefstoestellen. De mechanische weverijen zouden in België maar moeilijk tot ontwikkeling komen. De reden hiervan dient hoofdzakelijk gezocht te worden in de zeer lage loonkost van de thuiswevers¹⁰⁶.

Volgens de industriële telling van 1896 waren er in België 50 ateliers waar mechanisch werd geweven. Deze bevonden zich hoofdzakelijk in Oost- en West-Vlaanderen. Kortrijk en Ronse namen trouwens 50 % voor hun rekening. In deze gemechaniseerde linnenweverijen waren 7.800 mensen tewerkgesteld, werd 4000 pk stoomenergie aangewend om ongeveer 12.000 weefgetouwen aan te drijven. Dit is pas opmerkelijk als men dient te constateren dat in 1896 ook 12.000 wevers arbeidden in de niet gemechaniseerde weverijen. Hiervan werkten meer dan 90 % thuis, nl. 10.158 en slechts 770 werkten op niet mechanisch aangedreven weefstoestellen in ateliers. Van deze 10.158 leefden er 8.531 in West-Vlaanderen en 1.345 in Oost-Vlaanderen. Ze werkten voor 549 fabrikanten, wat neerkomt dat gemiddeld een 18-tal wevers werkten voor 1 fabrikant. Deze kleinschaligheid verklaart voor een groot deel de slechte concurrentiepositie van de Vlaamse lijnwaadprodukten, gedurende de tweede helft van de 19de eeuw. Het is slechts vanaf 1890 dat de handweverij zich definitief transformeerde naar de gemechaniseerde atelierproductie¹⁰⁷.

De exportcijfers — uitgedrukt in variabele waarden — tonen duidelijk de stagnatie van de linnenweefnijverheid aan: van 27 milj. fr. in 1845 daalde deze naar 12,5 milj. fr. in 1850, 26,5 milj. in 1860, en 19,2 milj. fr. in 1865¹⁰⁸. Deze trend zou zich verderzetten gedurende de tweede helft van de 19de eeuw, zij het niet in dezelfde mate. De export van grondstoffen en garen daarentegen, steeg sterk gedurende dezelfde periode. In 1865 vertegenwoordigde de export van ruw en gekamd vlas 61 milj. fr. Dit betekende dus 3 maal meer dan de exportwaarde van het linnen. De export van vlas betekende trouwens de belangrijkste post op de lijst van

(105) „Exposé de la situation du Royaume, 1851-1860", Brussel s.d., Deel I, p. 141.

(106) L. DECHESNE, „Histoire économique et sociale de la Belgique", Parijs-Luik 1932, p. 442. E. VAN BRUYSEL, „L'industrie et le commerce en Belgique", Brussel 1866, p. 66.

(107) G. CAUDELIER, „L'évolution économique au XIXe siècle", Brussel 1903, p. 63.

(108) J. VUYLSTEKE, „Korte statistieke beschrijving van België", Gent 1870, p. 185-186. „Exposé de la situation du Royaume, 1851-1860", Brussel, s.d., p. 145.

exportprodukten! De exportwaarde van linnengaren bedroeg in 1865, 23,5 milj. fr. De opmerkelijke verschillen bevestigen de achteruitgang van de weefnijverheid. Deze situatie verschilt duidelijk met deze in de katoen- en wolnijverheid. Hier bleek de export van garen (4,3 milj. katoengaren, 23,6 milj. fr. wolgaren) slechts 25 % van de exportwaarde van de respectievelijke weefsels (14,7 milj. fr. katoen en 54,3 milj. fr. laken) te omvatten. Ook hieruit blijkt dat de linnenweverij in Vlaanderen een grote achterstand kende in vergelijking met de katoen- en lakenweverijen. Het hoeft dan ook nauwelijks enige verwondering te wekken, dat gedurende de tweede helft van de 19de eeuw een steeds groter wordend percentage linnengaren diende geëxporteerd te worden.

Besluit

In het midden van de 14de eeuw werd in Vlaanderen de strikte arbeidsverdeling tussen stad en platteland, althans wat de linnennijverheid betreft, verbroken. Steeds meer kleingrondbezitters gingen zich, naast de eigen voedselproductie, toeleggen op de verwerking van vlas. In tegenstelling tot wat herhaaldelijk wordt beweerd was het overheersende organisatiesysteem in de Vlaamse linnennijverheid niet het „putting-out-systeem” maar het „uitbuiting-door-handelsysteem”. Het merendeel van de landelijke producenten namelijk, verwerkten grondstoffen die ze zelf kweekten of verwierven op eigen produktiewerktuigen. Ze boden dus niet hun arbeidskracht (loontrekkenden) maar wel garen of linnen aan als „waar”. Het verregaand ontbreken van het „putting-out-systeem” in de Vlaamse plattelandslinnennijverheid, belaste de proto-industriële producent met een onafhankelijkheid die hij nauwelijks kon dragen. Vooral in krisisperiodes, bij een evolutie gekenmerkt door stijgende grondstoffeprijzen en dalende marktprijzen, had de landelijke producent geen ander alternatief dan een verhoging van het produktiepeil en het verwerken van minder en goedkopere grondstoffen. Bedrieglijke praktijken waren schering en inslag in de Vlaamse linnennijverheid, waar vooral in krisisperiodes de kwantiteit ging prevaleren op de kwaliteit. Daar de stedelijke linnenhandelaar, in een uitbuiting-door-handelsysteem geen direkte controle bezat op het produktieproces kon hij enkel door de beperking van de grondstoffenuitvoer, en door het laten uitvaardigen van markt- en produktiereglementeringen een „indirekte” controle op het produktieproces behouden.

Met de opkomst van de mechanische spinnerijen in Engeland werd de rigiede samenwerkingstruktuur tussen de onafhankelijke landelijke producenten en de linnenhandelaars ernstig bedreigd. Verenigd in een organisatie verdedigden deze laatsten op talrijke manieren de basis van hun inkomsten nl. de plattelandslinnennijverheid gebaseerd op „uitbuiting-door-handel”. Dit systeem bood in vergelijking met het putting-out-systeem minder mogelijkheden tot een geleidelijke overgang naar de fabrieksindustrialisering¹⁰⁹. Niet enkel vormde het een slechte basis voor het indringen

(109) P. KRIEDTE, H. MEDICK, J. SCLUMBOHM, o.c., p. 202-210.

van kapitaal in de produktiesfeer¹¹⁰, maar het vormde — hoofdzakelijk wegens de zeer lage inkomens waarmee de plattelandsarbeiders zich tevreden moesten stellen — een onoverkomelijke hinderpaal voor de mechaniseringsinitiatieven die in Vlaanderen werden genomen. De industrialisering in de Vlaamse linnennijverheid kwam trager op gang omdat er een traditionele sociale en economische structuur bestond — waarvan het uitbuiting-door-handelsysteem de hoeksteen vormde — die moeilijk nieuwe vormen van grootschalige produktie accepteerde.

Pas met een achterstand van een kwarteeuw (ten opzichte van Engeland) kwam de industrialisering van de spinsektor op gang, en ze zou deze achterstand nooit meer inhalen¹¹¹. In de weefsektor is het opmerkelijk dat in de tweede helft van de negentiende eeuw de thuisnijverheid en de gemechaniseerde weefnijverheid naast elkaar bleven voortbestaan. Ironisch hierbij was, dat de thuisnijverheid werd georganiseerd op basis van het „travail-à-façon”, een structuur die in essentie vergelijkbaar is met het „putting-out-systeem”. Dit was slechts mogelijk doordat op het Vlaamse platteland een proces van absolute verpaupering, van massale werkloosheid op gang kwam en het een reservoir van goedkope arbeidskrachten bleef.

(110) Dit in tegenstelling met het putting-out-systeem dat te beschouwen is als het indringen van het handelskapitaal in de produktiesfeer. In het „uitbuiting-door-handelsysteem” blijven de kapitalisten essentieel *handelskapitalisten*. J. NEUVILLE, o.c., p. 19-20.

(111) G. MYRDAL ontwikkelde hieromtrent een zeer interessante hypothese, in zijn werk, „Economic Theory and Underdeveloped Regions”, New-York 1971, p. 27-30.